

SÖZLÜK TİPOLOJİLERİ VE TASNİFLERİ ÜZERİNE BİR DEğERLENDİRME

Cüneyt AKIN*

Özet

Sözlük tiyoloji, sözlük hazırlama süreçlerini ve sözlük kuramlarını belirleyen en önemli başlıklardan biridir. Bugüne kadar, sözlük tiyolojilerinin incelendiği çok sayıda çalışma olması, bu hususun önemini ortaya koymaktadır. Esasen, temel bir kavram olarak sözlük tiyoloji veya türleri kavramı dahi, bugünkü literatürde kavram olarak açıklığa kavuşturulmuş değildir. Günümüz sözlük çalışmalarında belli bir sözlüğün, öne çıkan özelliğine göre tasnif edilmesi söz konusudur (eş anlamlılar sözlüğü, zıt anlamlılar sözlüğü, iki dilli veya çok dilli sözlük vb.). Bu nedenle mevcut sözlük tiyolojilerinin çoğunun, önemli ölçüde, sözlük başlıklarının tiyoloji olduğu söylenebilir. Bundan dolayıdır ki, öncelikle sözlük tiyolojilerini belirleyecek ölçütlerin neler olacağı belirlenmelidir. Bu bağlamda sözlük kuramı için birincil öneme sahip bir soru ortaya çıkıyor: Bir sözlük bilimsel ölçüt nasıl tanımlanabilir? Çalışmada, sözlük tiyolojilerinin tarihten bugüne hangi ölçütler çerçevesinde tasnif edildiği ortaya konulmaya, söz konusu sözlük tiyoloji çalışmaları ve sözlük tasnifleri dikkate alınarak, bir tasnif denemesi yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sözlük tiyolojisi, sözlük tasnifleri, sözlük türleri, sözlük bilim.

AN EVALUATION ON DICTIONARY TYPOLOGIES AND CLASSIFICATIONS

Abstract

Dictionary typologies are one of the most important topics that determine dictionary preparation processes and dictionary theories.

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, cuneyt.akin@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6230-7222.

The fact that there are many and different dictionary studies is an indication of how missing these typologies are. In fact, even the concept of dictionary typologies or genres as a basic concept has not been clarified as a concept in today's literature. In today's dictionary studies, it is possible to classify a certain dictionary according to its prominent feature (thesaurus, antonyms dictionary, bilingual or multilingual dictionary, etc.). Therefore, it can be said that most of the existing dictionary typologies are, to a great extent, typologies of dictionary titles. Once the number and content of these criteria have been determined, each lexicographic publication can be adequately defined by combining these criteria in certain ways. In this context, a question of prime importance for lexical theory arises: How can a lexicographic criterion be defined? In this study, it will be tried to reveal the criteria under which dictionary typologies have been classified since, and a classification attempt will be made by taking into account the dictionary typology studies and dictionary classifications.

Keywords: Dictionary typology, dictionary classifications, dictionary types, lexicography.

Giriş

Sözlükler, bir dilin söz varlığının dökümü veya envanteri niteliğini taşırlar. Dolayısıyla bu nitelik, dilin söz varlığının bütün unsurlarını kapsayıcı olmak durumundadır. Sözlüklerin kullanım amaçları ise, bu söz konusu genel nitelikten ayrı düşünülmelidir.

Tarihte bilinen ilk sözlük, Sümerce Akadca karşılıklar kılavuzu olarak nitelenebilecek olan *Urra Hubullu'* dur. Bu sözlükte yer alan kelimeler konularına göre düzenlenmiştir. Yirmi dört tableten oluşan sözlük, dünya sözlükçülük tarihini MÖ 2300'e kadar, yani yaklaşık 4300 yıl öncesine götürmektedir. Suriye'deki Ebla kalıntılarında bulunan bu sözlük, Fransa'daki Louvre Müzesindedir. Ancak, mağara duvarlarına çizilen resimlerin bir bölümünün bazı canlıların tanıtılması amacıyla çizilmiş olabileceği de söylenebilir. Bu düşünceyle çizilmiş olan şekiller, yararlı hayvanlarla, zararlı ve tehlikeli hayvanları gösteren *resim sözlüğü* olarak kabul edilebilir (Akalin, 2010, s.270, 271).

Sözlük Hazırlama Süreçleri

Sözlük hazırlamaya başlamadan önce, hazırlanacak sözlüğün niteliğini ve kapsamını belirlemek, sözlük bilim çalışmalarının önemli bir bölümünü oluşturur. Çünkü sözlük için önce bir bütünce (corpus) gereklidir. Bu bütünce içinde madde başlarının seçimi yapılmalıdır. Öncelikle, hangi kelimelerin madde başı yapılacağı ve hangilerinin yapılmayacağına karar vermekle başlanmalıdır. Bu karar ile birlikte ortaya çıkan sonuç, sözlüğün kapsamını be-

lirlemektedir. Buna göre sözlükler, sözlük bilimin gelişim süreci içerisinde ve Türkçenin sözlükleri bağlamında aşağıdaki gibi tasnif edilegelmiştir (Baskın, 2012: 395-400):

- 1.1. Genel sözlükler,
- 1.2. Lehçe / ağız sözlükleri,
- 1.3. Dilin belirli alanlarını kapsayıcı sözlükler (eş anlamlı sözcükler, argo sözcükler, yabancı sözcükler, deyimler, atasözleri vb.)
- 1.4. Kullanıcısına göre sınırlandırılan sözlük türleri (ilköğretim sözlükleri, lise sözlükleri, yetişkin sözlükleri vb.),
- 1.5. Belirli bilim dalları veya sanat alanlarına ait terim sözlükleri,
- 1.6. Belirli yazar veya metin ile sınırlandırılan sözlük türleri,
- 1.7. Belirli bir dönemi içeren tarihsel sözlükler vb.
2. Boyutuna göre sözlükler;

Bir sözlükte boyutu belirleyen en önemli etken, ihtiyaçtır. Ortaya çıkan ihtiyaca göre kelime seçimi, madde düzenlemesi ve açıklaması yapılır. Örneğin, Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'ü standart ölçülerde bir sözlük iken yurt dışına gezi veya iş amaçlı gidenlerin kullandıkları sözlükler genellikle cep sözlük niteliğindedir. Bunun için sözlükleri boyutuna göre sınıflandırmak mümkündür. Bu türler:

- 2.1. Standart boyutlardaki sözlük türleri,
- 2.2. Söz varlığı sınırlandırılan küçük sözlükler,
- 2.3. Fasikül sözlükler,
- 2.4. Cep sözlükleri,
- 2.5. Özel biçimli sözlük türleri (DVD, web tabanlı veya özel baskı sözlükler vb.),
3. Yayımlanma şekline göre sözlükler.

Tarihte ilk bilinen sözlükler tabletler hâlindeyken (mağaralardaki resimleri de bir sözlük biçimi olarak düşünebiliriz) zamanla daha kolay taşınabilir olan yapraklara ve elle yazılmış sözlüklere geçilmiştir. Teknolojik gelişmelerle beraber bu el yazılarının daha çok çoğaltılması ve daha kolay yayılması sağlanmıştır. Bu gelişmeler, zamanla matbu sözlükler ve elektronik olanlara zemin hazırlamıştır. Günümüz bilgisayar teknolojileri, sözlüğün kullanılabilirliğini arttıran önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sözlük hazırlama süreçleri bakımından dikkat edilmesi gereken hususlara değinen Mentrup, tek dilli sözlük hazırlama tartışmalarında Wiegand (1977a,

1977b) tarafından hazırlanan ve “w-soruları” olarak formüle edilen soruları, söz konusu sözlük hazırlama süreçlerinin daha sağlıklı işlemesi adına dikkat edilmesi gerekli sorular olarak görmektedir (1984, s.149):

1. Kim için? (akademisyenler, yabancılar vb.)
2. Ne zaman veya hangi durumda? (dil ve nesnelere ilgili sorular, bilgi, vb.)
3. Nerede? (okulda, eğitim sırasında, işte, kütüphanede vb.)
4. Neden? (çünkü kelimeye bağlı anlamada bir aksama var)
5. Nasıl? (ne sıklıkta, ne kadar sistematik, yardımla)
6. Hangi tek dilli sözlük?
7. Ne yapmak için? (bir iletişim çatışmasını önlemek veya çözmek için)
8. Hangi etkiyle?

Sözlük İçerikleri

Sözlüklerin yazılmaya başlandığı ilk zamanlardan bugüne dek biçimlerinde çok da çığır açıcı bir değişim yaşanmamıştır. Bir sözlüğün içeriğine genel olarak bakacak olursak aşağıdaki gibi bir görünüm ortaya çıkacaktır (Özcan, 2019, s.55):

1. Ön söz (ya da sunuş)
2. Kısaltmalar
3. Kullanım hakkında notlar/açıklamalar
4. Madde listesi ve tanımlamaları

Yukarıdaki sıralama ve/veya başlıklar kimi zaman farklılık gösterse de genelde bu tip bir sıralanış ve başlıklandırma söz konusu olmaktadır. İlk sırada yer alan “ön söz (ya da sunuş)” adından da anlaşılacağı üzere, sözlük yazarının, sözlük okuyucusuna iletmek istediği mesajı içeren ön sözden oluşur. İkinci sırada yer alan “kısaltmalar” bölümünde sözlükte kullanılan kısaltmaların ne anlama geldiği açıklanır. Üçüncü sırada yer alan “kullanım hakkında notlar/açıklamalar” kısmı ise bize sözlüğün nasıl kullanılmasını gerektiği ve madde gösterimi hakkında bilgi verir. Bu biçimsel gösterimde önceki bölümde yer alan kısaltmaların sözlük içerisinde maddeyle nasıl beraber kullanıldığı hakkında bilgi verilir. Okuyucunun sözlüğü kullanırken aradığı bilgileri bulabilmesini kolaylaştırır. Son sırada yer alan “madde listesi ve tanımlamaları” bölümü ise okuyucuların bir sözlüğü kullanırken en çok etkileşime geçtikleri bölümdür. Bu bölümde maddeler ve tanımlarının yanı sıra madde hakkındaki diğer bilgiler yer alır; dil bilgisi, kullanım alanı, ekli biçimler vs.

Sözlük Tipolojileri¹

Sözlük tipolojileri, şüphesiz ki sözlük kuramlarının önemli bir sorunudur. Sözlük çalışmalarının çeşitliliği, mevcut sözlük tipolojilerinin çoğunun eksik olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Aslında, “sözlük türü” veya “sözlük tipolojisi” ifadeleri dahi sözlük bilim alanında bugün açıklığa kavuşturulması gereken kavramlar arasındadır. Bugünkü durumda söz konusu tür veya tipoloji çalışmaları, belli bir sözlüğün “baskın” veya “farklı” bir özelliğine göre tasnif edilmesi şeklinde (eş anlamlılar sözlüğü, zıt anlamlılar sözlüğü, iki dilli veya çok dilli sözlük vb.) karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle mevcut sözlük tipolojilerinin çoğunun, önemli ölçüde, “sözlük başlıklarının tipolojileri” olduğu söylenebilir. Bu parametrelerin sayısı ve içeriği belirlendikten sonra, her bir sözlük, bu ölçütlerin (parametrelerin) belirli bir bileşkesi (kombinasyonu) ile yeterince tanımlanabilir. Bu bağlamda sözlük kuramı için birincil öneme sahip bir soru ortaya çıkıyor: Bir sözlük tipolojisi için bilimsel ölçüt nasıl tanımlanabilir? (Burkhanov, 1998, s.69,70).

Sözlük biliminin temel malzemesi, hem sözlük bilimsel kuramın (sözlük araştırması) konusu hem de sözlük bilimsel uygulamanın (sözlük yapımı) ürünü ve en yaygın referans çalışma çeşidi “sözlük” veya “sözcük kitabı”dır. Sözlük niteliğinde olan her sözlük, yapısal olarak sınıflandırılabilen birçok türü veya tipi kapsar. Örneğin, fenomenolojik bir tipoloji veya biçimsel özelliklere dayalı bir sınıflandırmada, boyut (cep sözlüğü, kısaltılmış sözlük, özlü sözlük vb.) veya içeriğin kapsamı gibi birleşik özellikler hesaba katılabilir (genel sözlük, özel sözlük vb.). Sunumsal veya tektonik tipolojide ise sözlüğün formatına (alfabetik, sınıflandırılmış, tematik vb.) veya ortamına (el yazması, baskı, elektronik vb.) bakılabilir. Sözlüğün bağlamsal kullanımına dayanan işlevsel bir tipoloji veya sınıflandırma, sağlanan bilgi kategorilerine (telaffuz, yazım, etimolojik vb.) ve bunların sunulma yollarına (açıklayıcı), hedef kullanıcının (akademik, öğrenen, çevirmen vb.) bakış açısına (terminolojik vb.) göre şekillenir. Dilsel tipoloji, sözlüğün dil(ler)ine (tek dilli, iki dilli vb.) dayanacaktır. Bu farklı sözlük türleri, dil bilimsel ve kültürel taleplere yanıt olarak ve iletişim araçlarının kullanımındaki ve kullanılabilirliğindeki değişikliklerin bir sonucu olarak uzun bir süre içinde gelişmiştir (Hartmann, James, 1998, s.6,7).

Atkins ve Rundell çalışmalarında, sözlük türlerini şu şekilde sınıflandırmışlardır (2008, s.24, 25):

1. Sözlüğün dili (tek, iki, tek yönlü, çok yönlü, çok dilli vb.)

¹ Sözlük bilim çalışmalarının bibliyografalarına erişebileceğimiz bir sözlük derlem çalışması, tipolojiler ve diğer hususlarda yardımcı olacak nitelikte hazırlanmıştır (<https://sozmer.ogu.edu.tr/Haber/Detay/10/turk-sozlukbilimi-derlemi-tds-yayinda>). Çalışmadan ayrıca bir makale üretilmiştir (bk. Boz, E., Bozkurt, F., & Doğru, F., 2018, s.).

2. Sözlüğün kapsamı (genel, ansiklopedik, kültürel, terminolojik, alt diller, hukuki terimler, hemşirelik sözlüğü vb.)
3. Belirli bir dil alanı (eş dizimler, deyimse fiiller veya deyimler vb.)
4. Sözlüğün boyutu (standart sözlük, cep sözlüğü vb.)
5. Sözlüğün aracı (basılı, elektronik, web tabanlı vb.)
6. Sözlüğün organizasyonu (kelime anlamı, bağlamsal anlam vb.)
7. Kullanıcı dilleri (hepsi aynı dili konuşan, iki spesifik dil kullanan, sözlüğün dilini dünya çapında öğrenenler vb.)
8. Sözlüğün kullanım amacı (kodlama, kod çözüme vb.)

Svensén, eserinde yaptığı tasnifte sözlük türlerini, söz dizimsel ve paradigmatik olarak iki temel başlık altında sınıflandırmıştır (2009, s.22-37).

1. Söz dizimsel özel (değerlik, eş dizim, deyim vb.) sözlükleri
2. Paradigmatik özel sözlükler
 - 2.1. Paradigmatik sözlükler
 - 2.2. İçerik-paradigmatik (eş anlamlı, kümülatif, ayırt edici, zıt anlamlı, resimli vb.) sözlükler
 - 2.3. İfade-paradigmatik (ters sıralı, düz sıralı, kafiyeli vb.) sözlükler
 - 2.4. Kısıtlanmış-belirli bildirim türleri (yabancı kelime, neologizm, kısaltma-andonomastik, deyim, özdeyiş-atasözü vb.) sözlükleri
 - 2.4.1. Belirli bilgi türlerinin (kelime bölme “orhyphenation”, telaffuz, etimolojik, sıklık vb.) sözlükleri
 - 2.4.2. Belirli dil çeşitlerinin (tarihî, diyalekt, nakledilmiş tür, teknik, terminolojik, grup dili, argo vb.) sözlükleri
 - 2.4.3. Belirli metinlerin (metin, metin türleri, yazar vb.) sözlükleri

Türkiye’deki en eski sözlük tipolojilerinden biri, Aksan’ın tipolojisidir. Bu tasnifte sözlükler, dil bakımından, abece sırası bakımından ve ele alınan söz varlığının niteliğine göre, olmak üzere üç ana başlıkta değerlendirilmiştir (1995).

Bekdaş’a göre, dille alakalı sözlükler içeriklerindeki *maddelere, tanımların yapısına, verilen bilginin seviyesine, yoğunluğuna ve hedeflenen kullanıcıya* göre farklılık arzeden çeşitli kıstaslar çerçevesinde sınıflandırılmalıdır. Bu doğrultuda hâlihazırdaki sözlükleri de dikkate alarak, dil sayısına (tek dilli, iki dilli, çok dilli), yayımlandığı ortama (basılı, elektronik, çevrim içi), boyutuna (cep, masa sözlükleri), işlevine (kod üretme, kod çözüme, çeviri sözlükleri), madde başlarının sıralanışına (alfabetik, kavram alanı, kümelenmiş

sözlükler), kapsamına (genel, terim, etimoloji, eş dizim, deyimler, atasözleri, zıt anlamlılar vb.) ve kullanıcılarına göre (dil bilimciler, okur-yazar yetişkin sözlükleri vb.) olmak üzere yedi maddelik bir tasnifte bulunmak mümkündür (2017, s.58).

Yılmaz'a göre, bir sözlüğün sınıflandırılmasında dikkate alınması gereken birçok farklı yön vardır. Kullanıcı profili ve sözlüğün hazırlanma amacı sözlüğün tipini etkilediği gibi, sözlük yapımında izlenecek yöntemi de belirler. Bu bağlamda, sözlük tiplerini; dil bakımından (tek dilli, iki dilli, çok dilli), sözlüğün malzemesi bakımından (genel, ansiklopedik, terminolojik, özel alan sözlükleri), ebatı bakımından (standart, muhtasar, cep baskısı), yayım ortamı bakımından (basılı, elektronik, internet tabanlı), kapsadığı zaman bakımından (çağdaş, tarihsel), izlenen anlayış bakımından (betimleyici, kuralcı) altı başlık altında tasnif etmiştir (2017, s.4-6).

Baskın, tasnifinde sözlükleri:

1. Dil sayısı bakımından,
2. Maddelerin sıralanışına göre,
3. Kapsamı bakımından,

olmak üzere üç ana başlık altında incelemiştir (2012, s. 395-400).

Ölker, çalışmasında birkaç tasniften bahsetmiş ve kendi tasnifini, sözlüklerin yazılış şekillerine göre mensur ve manzum sözlükler şeklinde iki ana başlıkta ele alarak, manzum sözlükler kısmını alt başlıklandırmamıştır (Ölker, 2011, s. 48).

İlhan da Ölker gibi, manzum ve mensur sözlükleri, yazılış biçimi bakımından sözlükler arasında değerlendirmiştir. Ayrıca, sözlük türlerini de sade bir şekilde, “işledikleri ürünler”, “malzemenin kaydedildiği ortam” ve “yazılış biçimleri” olmak üzere üç başlık altında değerlendirmiştir (2009, s. 538).

Kocaman, çalışmasında sözlük tasniflerinin genel bir haritalandırmasını yaparak, şu başlıklar altında kümelendirmiştir:

1. Betimlemeli / kuralcı sözlükler
2. Eş zamanlı / art zamanlı sözlükler
3. Genel / teknik sözlükler
4. Genel kullanım / öğrenim amaçlı sözlükler
5. Tek dilli / iki ya da çok dilli sözlükler

Sözlük tipolojilerinden yola çıkarak, sözlük türlerini ve bu türlerin alt başlıklarını sıralayan Özcan, çalışmasında (2019, s. 77-83) yaklaşık otuz altı başlıkta sözlük türlerini sınıflandırmıştır. Klasik sözlük tasniflerinin temel başlık-

larının, ayrıntılı bir şekilde sınıflandırmasını gördüğümüz çalışma, klasik bir tasnif niteliği taşımaktadır.

Zgusta, eseri *Manual of Lexicography*'de sözlük türlerini aşağıdaki başlıklar altında sınıflandırmıştır (1971, s. 198-216):

1. Ansiklopedik sözlükler
2. Dil sözlükleri
 - 2.1. Diakronik sözlükler (tarihsel ve etimolojik)
 - 2.2. Eş zamanlı sözlükler
 - 2.3. Kısıtlanmış sözlükler
 - 2.4. Genel sözlükler (standart tanımlayıcı sözlükler, genel açıklayıcı sözlükler)
 - 2.5. Tek dilli ve iki dilli sözlükler
 - 2.6. Farklı amaçlı sözlükler
 - 2.7. Boyutuna göre sözlükler

Atkins ve Rundell'in tasnifi, Zgusta'nın sınıflandırması sonrasında sözlük biliminde önemli gelişmelere yol açan yenilikler meydana gelmiştir. Bilhassa bilgi teknolojileri ve bilimsel bilgiye dönük gelişmeler sözlük türlerini önemli ölçüde çoğaltmıştır. Söz konusu artışla birlikte yeni tasnifler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de Atkins ve Rundell'in (2008, s. 24-25) birlikte yaptıkları sınıflandırmadır. Bu sınıflandırma ana başlıklarıyla, dile göre (tek dilli, iki dilli, çok dilli), kapsama göre (genel, ansiklopedik, terminolojik), boyuta göre (standart, el, cep), ortama göre (basılı, web, elektronik), sözlüğün düzenine göre (kelimeden anlama veya anlamdan kelimeye), kullanıcıların diline göre, kullanıcıların becerilerine göre, kodlama amaçlı olmak üzere sekiz başlık altında yapılmıştır.

Piet, çalışmasında başlıca sözlük türlerini aşağıdaki başlıklar altında incelemiştir (1996, s. 48-69):

- 1.1. Ansiklopediler
- 1.2. Dil bilimsel sözlükler
 - 1.2.1. Diakronik sözlükler
 - 1.2.2. Genel eş zamanlı sözlükler
 - 1.2.2.1. Kapsamlı eş zamanlı sözlükler
 - 1.2.2.2. Standart eş zamanlı sözlükler
 - 1.2.2.3. Pedagojik sözlükler

1.3. Kısıtlanmış sözlükler

1.3.1. Lehçeler ve bölgesel varyant sözlükleri

1.3.2. Eş dizim, deyim ve atasözleri sözlükleri

1.3.3. Jargon, klik dilleri ve argo sözlükleri

1.3.4. Eş anlamlı ve zıt anlamlı sözlükler

1.3.5. Yabancı kelime ve neolojizm sözlükleri

1.3.6. Yazım ve telaffuz sözlükleri

1.3.7. Normatif dil kullanım sözlükleri

1.3.8 Yazar ve metin sözlükleri

2. Çok dilli sözlükler

Ülkü tasnifini, kelime hazinesinin dili kullanana göre tasviri, kelime hazinesinin gelişim basamaklarına göre tasviri (art zamanlı ve eş zamanlı), kelime hazinesinin dil yapısına göre tasviri ve başka sözlük tipleri şeklinde dört başlık altında yapmıştır (Ülkü, 2011, s. 260-268). Esen de tasnifini Ülkü gibi dört başlık altında, dil bilim, psikoloji, sosyoloji ve işaret bilimi sözlükleri olmak üzere ortaya koymuştur (Esen, 2009, s. 475).

Usta'nın tasnifi (Usta, 2006, s. 227), Ülkü ve Esen'den daha az alt başlıkta gerçekleşmektedir:

1. Ansiklopedik sözlükler: Bu gruba giren sözlüklerde durumlar ve olaylar açıklanır, çeşitli durumlarla ilgili görüşler ortaya konulur.

2. Filolojik sözlükler: Bu grup içinde yer alan sözlüklerin içeriğinde sözcükler açıklanarak, bu sözcüklerin anlamlarının yorumları dikkatlere sunulur.

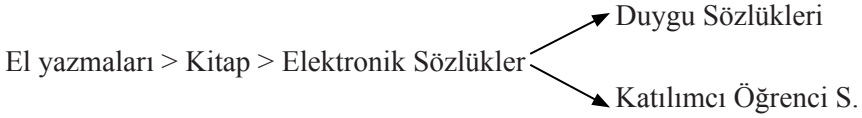
Ancak, Jackson, ansiklopedileri sözlüklerden ayırmak gerektiğini ve ikisinin farklı hazırlandığını ifade eder. Ona göre sözlükler ve ansiklopediler olsa olsa akraba iki türdür. Ama birbirlerinden farklıdır (2002: 21).

Rus sözlükçülüğünde sözlük sınıflandırması üzerine yapılan ilk çalışma Lev Şerba tarafından ortaya konulmuştur: “Opit obşçey teorii leksikografii” [Опыт общей теории лексикографии; Genel Sözlükçülük Teorisi Çalışmaları] adlı makalesinde Şerba, altı başlık altında belirlediği karşıtlıklara göre sözlükleri sınıflandırmıştır. Bunlar, akademik-kuralcı (*academic-normative*) ile gönderimsel-eğitici (*reference-informative*); ansiklopedik (*encyclopaedic*) ile dilsel (*linguistic*); örnek tabanlı (*example-based*) ile açıklama tabanlı (*explanation-based*); biçim tabanlı (*form-based*) ile kavram tabanlı (*concept-based*); tanımlayan (*defining*) ile çeviren (*translating*); tarihsel (*historical*) ile tarihsel olmayan (*non-historical*) başlıkları altında ele alınmıştır (Şerba, 1974, s. 265-304).

Modern Rus sözlükçülüğünde sözlük sınıflandırmasında esas alınan en önemli ayırım, sözlüklerin ansiklopedik veya dil bilimsel (filolojik, dilsel) olmasıdır. Dil bilimsel sözlükler dil birimlerinin ve onların kullanımını tarif etmekte, ansiklopedik sözlükler ise çevredeki nesnelere, olayları ve süreçleri tasvir etmektedir (Dubıçinskiy, 2008, s. 72).

Postmodern dönemde farklı yapılarda sözlük tiyolojiieri ortaya çıkmıştır (Poçan, 2017, s. 105):

El yazması sözlük türleriyle başlayıp elektronik sözlüklere evrilen sözlük çalışmaları, günümüzde teknolojinin baskın bir şekilde kendini göstermesiyle güncellenmiş ve farklı bir şekilde dönüşmeye başlamıştır (bk. Alan, 2020, s. 23-32). Elektronik sözlüklerden sonra bazı öğrencilerin meydana getirdiği ve çoğunlukla öğrenci jargonlarına dayanan bir dilin kullanıldığı katılımcı sözlükler yapılmıştır. Bunlar arasında Ekşi Sözlük öncü sayılabilir. Söz konusu sözlüklerin özelliklerine ilişkin ise şunları söyleyebiliriz (Poçan, 2017, s.105, 106, 107):

1. Katılımcı öğrenci sözlükleri

a. Bu sözlükler çok yazarlıdır.

b. Üslup bakımından klasik sözlüklerden ayrılır (iğneleyici, alaycı, hicveden vb.). Geleneksel sözlük türlerinde madde başları bulunuyorken, bu tür sözlüklerin içerisinde genellikle bir kavram ve tema vardır. Gündem, sosyal yaşam, siyaset, spor gibi çok sayıda başlık bulunmaktadır. Söz konusu sözlüklerde, sözcük veya kavrama göre alfabetik olarak sıralama yöntemi kullanılmaktadır.

2. Duygu sözlükleri: Elektronik sözlükler için bir başka katılımcı basamağı ise duygu sözlükleridir. Bir başka adıyla “emoji” veya “ifade” kavramlarıyla da adlandırılabilir. Bu bağlamda söz konusu sözlükler “postmodern sözlükler” olarak nitelenebilir.

Sözlük tiyolojiieri arasında, e-sözlükler de bazı tiyoloji çalışmaları konusu olmuştur. Bugün e-sözlüklerin, basılı sözlüklere nazaran daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bu tür sözlüklerin daha fazla tercih edilmelerinin sebebi ise kullanıcıları için “kolay” ve “hızlı” kullanma imkânı sunmalarıdır. Bir e-sözlüğün en uygun başvuru kaynağı olarak değerlendirilmesi, içinde yer alan bilgilerin çokluğu ile değil, “kolay” ve “hızlı” bir biçimde ulaşılabilir çokluğu ile değil, “kolay” ve “hızlı” bir biçimde ulaşılabilir olmasıyla söz konusu olmaktadır.

Başlangıçtaki e-sözlük şekilleri, hâlihazırdaki basılı sözlüklerin dijital düzleme aktarılmış şeklidir. Fakat “uygulamalı sözlük bilimi” sahasında ortaya çıkan yenilikler ve kullanıma sunulmuş olan teknolojik olanaklarla birlikte e-sözlük türlerinin basılı sözlük türlerinden ayrı bir şekilde meydana getirilme olanağı söz konusu olmuştur. E-sözlüklerin türleri genel çerçevede ele alındığında: “elde taşınır (cep) e-sözlükler”, “yoğun disk şeklindeki e-sözlükler”, “çevrim içi e-sözlükler”, “uygulama” ve “yazılım e-sözlükleri” olarak tasnif edilmiştir. Elektronik sözlüklerin tipolojileri başlangıçta, Ide’nin 1993’teki çalışması ile birlikte incelenmeye başlanmış görülmektedir. Sözü edilen tasnif, daha sonra yapılan tasnifler için bir altyapı meydana getirmiştir (Sert, 2019, s.39, 61). Sonrasında Sharpe, dört başlık altında tasnif edilen bu tipoloji için iki başlık daha ilave etmiştir: “disket tabanlı taşınabilir elektronik iki dilli sözlükler” ve “elde taşınır optik karakter tanıma tarayıcılarına sahip elektronik iki dilli sözlükler” (1995, s.39-54).

Son olarak, Batı’da ve Türkiye’de örneklerine rastladığımız aykırı sözlüklerden bahsedebiliriz. Söz konusu sözlüklere, sözlük tipoloji çalışmalarında yer verilmemiştir. Batı’da aykırı sözlüklerin en bilinenlerinden olan ve Ambrose Bierce’nin yazdığı, *Şeytanın Sözlüğü* (Devil’s Dictionary) adlı eserde sözlükler genel manada kötü niyetli bir vasıta ve hatta dilin gelişiminin önünde bir engel olarak görülmekteyken, Bierce’nin yazdığı ve aykırı sözlük niteliği taşıyan bu sözlük, en faydalı çalışmalardan biri olarak değerlendirilmiştir. Türkçe yazılmış, aykırı sözlük olarak değerlendirebileceğimiz sözlükler de söz konusudur. Mehmed Celâl’in yazmış olduğu *Sevdâ Lûgati*, Levent Tülek’in hazırlamış olduğu *Lumpen Sözlüğü*, A. Ali Ural’ın ortaya koyduğu *Tek Kelimelik Sözlük*, A. Serap Fırat’ın hazırlamış olduğu *Romantik Sözlük* ve Gülşah Özdemir’in yazmış olduğu *Türkçe Kadın Sözlüğü* ve *Türkçe Erkek Sözlüğü* gibi sözlük türleri de birer “aykırı sözlük” olarak değerlendirilebilirler (Doğru, 2014, s.193,194).

Genel Değerlendirme

Türkiye’deki sözlük tasnifi çalışmalarının Aksan’ın yukarıda dikkatlere sunulan sınıflandırmasıyla başladığı görülmektedir. Söz konusu tasnif, sonraki tasnif denemelerine örnek teşkil etmiştir. Çok sayıda tasnifte sözlükler, dil sayıları, alfabe düzeni ve genel sözlükler başlıkları çerçevesinde sınıflandırılmıştır.

Aksan’ın tasnifine, kendisinden sonraki tasniflerde birtakım maddeler eklenmiştir. Söz konusu eklemeleri maddeler hâlinde sıralayacak olursak:

1. Dillerin belirli bazı alanlarını içeren sözlük türleri (eş anlamlı kelimeler, argo kelimeler, yabancı kelimeler, deyimler, atasözleri vb.)

2. Kullanıcısına göre sınırlandırılan sözlükler (ilköğretim sözlükleri, lise sözlükleri, yetişkin sözlükleri vb.)

3. Belirli bir bilim alanı veya sanat dalına ilişkin terminolojik sözlükler, belirli bir yazar veya metinle sınırlandırılan sözlükler ve ebatına göre sözlükler.

Tarihsel süreçte sözlüklere baktığımızda ise, mağara resimlerinden, tabletlerden, yaprak üzerine elle yazılmış sözlüklere kadar götürebileceğimiz sözlük tipleri, zamanla matbu sözlükler ve elektronik olanlara zemin hazırlamıştır. Günümüz bilgisayar teknolojileri, sözlüğün kullanılabilirliğini arttıran önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, el yazması biçimindeki sözlükler, matbu sözlükler, e-kitap şeklindeki sözlükler, çevrim içi (on line) sözlükler, elektronik sözlükler (hesap makinesi biçiminde olan sözlükler, avuç içi sözlükler vb.), taşınabilir (CD-ROM, DVD vb.) sözlükler vb. sözlük türleri geliştirilmiştir.

Tasniflerin genelinden farklı olarak, resimli sözlük, okul sözlüğü, öğrenci sözlüğü, cep sözlüğü, deyimler sözlüğü, atasözleri sözlüğü, argo sözlüğü, ansiklopedik sözlük, tarihi sözlük, etimoloji sözlüğü, sıklık sözlükleri, tarama sözlüğü, öz Türkçe sözlük, anlamına göre sözlükler, mecazlar sözlüğü, yabancı sözcükler sözlüğü, yalan ya da yanlış yerleşmiş öğeler sözlüğü, ad sözlükleri, metin sözlükleri, sanatçı sözlükleri, söyleyiş sözlükleri, tersine sözlükler, tarihsel sözlükler, lehçe bilimi sözlükleri, terim sözlükleri, işaret dili sözlükleri gibi sözlük türleri de yer almaktadır.

Klasik sözlük tipleri dışında, normatif sözlük, deskriptif sözlük, istatistiki sözlük gibi sözlüklerden bahsedilmektedir. Bu sözlük tipleri arasına postmodern sözlükler diyebileceğimiz sözlükler de eklenebilir. Bunlar, yukarıda değindiğimiz duyu sözlükleri ve katılımcı öğrenci sözlükleridir.

Bazı tasniflerde, psikoloji, sosyoloji ve işaret bilimi sözlükleri gibi ana başlıklar yer almıştır.

Çalışmada, teknolojinin gelişmesiyle birlikte son yıllarda basılı sözlüklerden daha yaygın duruma gelen e-sözlüklere değinilmiştir. Bu sözlükler için bugüne kadar yapılan tiyoloji çalışmalarına bakıldığında, gelecekte ortaya konulabilecek sözlük tiplerine ilişkin kavramların daha ayrıntılı incelenmesi gerektiği ortadadır.

Sözlük türleri (tiyolojiieri) arasında gösterilmeyen bir sözlük türü olan “aykırı sözlük”leri tasnifimize alarak, tasnif denemelerine bir katkı sağlanacağı düşüncesindeyiz. Bu sözlüklerin daha sonraki tiyoloji çalışmalarında yer alması gerektiği kanaatindeyiz.

Svensén’in tasnifinde çok sayıda alt başlıkta değerlendirdiği “paradigmatik sözlükler”, genel sözlük tasnifleri içinde yer almalıdır. Çünkü paradigma-

tik bir tipoloji mantığı, sözlük türlerinin değişim ve gelişimlerinin çok daha pratik bir şekilde tipolojilere eklenmesini sağlayacaktır.

Son tahlilde sözlük tipolojilerine, sürdürüm şekline göre sözlük türlerini (güncel, canlı, etkileşimli vb.) ekleyebiliriz. Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlük'ü veya Ekşi Sözlük gibi etkileşimli sözlük uygulamaları ve canlı sözlük diyebileceğimiz sözlükler, sürdürüm şekline göre sözlük tipolojisi içine dâhil edilebilir. Burada “canlı sözlük”ten kasıt, morfosentaktik bir sözlük şekli olmayıp sürdürümsel özellikte bir sözlük tipolojisi olarak, kendini günlük, haftalık, aylık ve yıllık periyotlarla yenileyen, Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlük'ünde henüz madde başı olmamış veya madde başı olarak yer alsa dahi yeni bir anlamı tespit edilen, kurumsal dil, medya ve sosyal medya dili verilerinin de analize tabi tutulduğu sözlüklerdir. Ancak bu tür, henüz tasarım olarak düşünülebilir. Yapay zekâ destekli bir platform aracılığıyla kendi kendini sürdürebilme özelliği taşıyacağı öngörülen bu sözlük şekli, henüz proje aşamasındadır. Aşağıda, mevcut sözlük tipolojilerinin ve önerdiğimiz yeni tipolojilerin yer aldığı bir tasnif denemesi sunulmuştur:

1. Dile göre (tek dilli, iki dilli, çok dilli sözlükler)
2. Boyuta göre (standart, el, cep sözlükleri vb.)
3. Kapsama göre (ansiklopedik, terminolojik, tematik, köken, deyim, atasözü, argo vb.)
4. Ortama göre (basılı, web, elektronik vb.)
5. Katılımcıya göre (öğrenci, sosyal medya sözlükleri vb.)
6. Duyguya göre (emoji, ifade sözlükleri)
7. Kullanıcısına göre (okul öğrencileri, yaş grupları, dil bilimciler için vb.)
8. Zamana göre (çağdaş, tarihsel vb.)
9. Paradigmaya göre (içerik, sıralanış, kısıtlar, bilgi türleri, dil türleri, metinler vb.)
10. Sürdürüm şekline göre (güncel, canlı, etkileşimli vb.)
11. Tasnif dışı sözlükler (aykırı sözlükler vb.)

Kaynakça

- Akalm, Ş. (2010). Sözlüğün tarihi. *Türk Dili*, 699, 268-279.
- Aksan, D. (1995). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Alan, Nazmi (2020). Elektronik sözlük tipolojisinde boşluk ve ‘Kamusi Gold’ örneği. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, 1, 23-32.
- Atkins, B.T.S., & Rundell, M. (2008). *The oxford guide to practical lexicography*. New York: Oxford University Press.

- Baskın, S. (2012). *Eş-Şüzürü'z-Zehebiiye ve'l-Kıtai'l-Ahmediyye fi'l-Lugati't-Türkiyye (sözlükbilimsel bir inceleme)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bekdaş, M. (2017). Sözlük türlerinin tasnifi. *Route Educational and Social Science Journal*, 4(4), 52-59.
- Boz, E. (2015). Kullanıcı ve sözlük ilişkisi. *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 69, 41- 52.
- Boz, E., Bozkurt, F., & Doğru, F. (2018). Corpus-based research on terminology of Turkish Lexicography (CBRT-TURKLEX). *Lexikos*, 28, 428-439.
- Burkhanov, I. (1998). *Lexicography, a dictionary of basic terminology*. Wydawn: Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie in Rzeszów.
- Doğru, F. (2014). Aykırı sözlükler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 191-198.
- Dubiçinskiy, V. (2008). *Leksikografiya russkogo yazıka: uęebnoye posobiye*. Moskova: Nauka.
- Esen, M. A. (2009). Rus sözlükbilimine genel bir bakış. *Turkish Studies*, 4(4), 467-480.
- Hartmann, R. R. K., & James, G. (1998). *Dictionary of lexicography*. London - New York: Routledge.
- İlhan, N. (2009). Sözlük hazırlama ilkeleri, çeşitleri ve özellikleri. *Turkish Studies*, 4(4), 534.
- Jackson, H. (2002). *Lexicography an introduction*. London and New York: Routledge.
- Kocaman, A. (1998). Dilbilim, sözlük, sözlükçülük. *Kebikeç*, 6, 111-113.
- Mentrup, W. (1984). Wörterbuchbenutzungssituationen - Sprachbenutzungssituationen. Anmerkungen zur Verwendung einiger Termini bei H. E. Wiegand. W. Besch, K. Hufeland, V. Schupp & P. Wiehl (Ed.), *Festschrift für Siegfried Grosse zum 60. Geburtstag* içinde (143-173). Göppingen: Kummerle.
- Minsafina, A. (2015). *Rus sözlükçülüğü ve tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde Rusça Türkçe sözlükler*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ölker, G. (2011). Sözlük türleri ve kelime sıklığı sözlüğü üzerine, *Dil Araştırmaları*, 9, 45-60.
- Özcan, E. (2019). *Türkçe genel sözlük hazırlama süreci üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Piet, S. (1996). *A practical guide to lexicography (Terminology and lexicography research and practice)*. Leiden: Institute for Dutch Lexicology.
- Poçan, T. (2017). Postmodern sözlükler. O. K. Gül ve C. C. Çakmakçı (Ed.), *I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Antalya (11-14 Mayıs)* içinde (103-111). Ankara.

- Sert, G. (2019). Elektronik sözlük tiyolojiieri ve lexica örneği. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 18, 58-70.
- Sharpe, P. A. (1995). Electronic dictionaries with particular reference to the design of an electronic bilingual dictionary for English-speaking learners of Japanese. *International Journal of Lexicography*, 8(1), 39-54.
- Svensén, B. (2009). *A handbook of lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Şerba, L. (1974). Opıt obşey teorii leksikografii. *Yazıkovaya sistema i reşevaya deyatelnost* içinde (265-304). Moskova: Nauka.
- Usta, H. İ. (2006). Türkçe sözlük hazırlamada yöntem sorunları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(1), 223-242.
- Ülkü, V. (2011). Almanya’da sözlükçülük ve sözlükler. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(4). 259-279.
- Wiegand, H. E. (1977a). Nachdenken über Wörterbücher: Aktuelle Probleme. G. Drosdowski, H. Henne & H. E. Wiegand (Ed.), *Nachdenken Über Wörterbücher* içinde (51-102). Mannheim & Wien & Zurich: Bibliographisches Institut.
- Wiegand, H. E. (1977b). Einige grundlegende semantisch-pragmatische Aspekte von Wörterbucheinträgen. ein Beitrag zur praktischen Lexikologie. *Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik*, 12, 59-149.
- Yılmaz, E. (2017). *Sözlük bilimi üzerine araştırmalar*. Ankara: Sonçağ.

Extended Summary

Dictionaries are the inventory or inventory of a language's vocabulary. Therefore, this feature is a feature that encompasses the whole of the vocabulary of the language. The intended use of dictionaries should be considered separately from this general feature.

The first dictionary known in history is Urra Hubullu, which can be described as a guide to the Sumerian Akkadian. The words in question are organized by topic. The date of the dictionary, which consists of seven tablets, is approximately BC 2300. This dictionary, found in the Ebla section in Syria, is in the Louvre Museum in France. However, it can be said that some of the pictures on the cave walls may be drawn to introduce some creatures. With this in mind, this dictionary can be seen as showing useful and dangerous animals.

Before starting to prepare a dictionary, determining the nature and scope of the dictionary constitutes an important part of lexicology studies. Because the dictionary requires a corpus first. For this corpus, the selection of the headings should be made. It should be decided which words will be per item and which will not. The result that emerges with this decision determines the scope of the dictionary.

Dictionary typologies are undoubtedly an important problem of lexical theories. The variety of lexicon studies reveals the fact that most of the existing lexicon typologies are lacking. In fact, even the underlying concept of 'dictionary type' still needs to be clarified. In today's case, it appears as a classification of a certain dictionary according to its dominant feature (thesaurus, antonyms dictionary, bilingual or multilingual dictionary, etc.). Therefore, it can be said that most of the existing dictionary typologies are, to a great extent, typologies of dictionary titles. Once the number and content of these parameters have been determined, each lexicographic publication can be adequately defined by a certain combination of these parameters. In this context, a question of primary importance to lexical theory arises: How is a lexicographic parameter defined?

It is seen that the dictionary classification studies in Turkey started with Aksan's classification given above. This classification has been an example for later classification trials. In many classifications, dictionaries, language numbers, alphabet order and general dictionaries are classified under their titles. Certain items have been added to the classification of Aksan in the classifications after him. Among these, dictionaries covering a certain area of the language (synonyms, slang words, foreign words, idioms, proverbs, etc.), dictionaries restricted to the user (primary education dictionaries, high school dictionaries, adult dictionaries, etc.), a certain discipline or term dictionaries belonging to the field of art, dictionaries limited to a certain author or text and dictionaries according to size are included. When we look at dictionaries in the historical process, the types of dictionaries that we can take from cave paintings, tablets to hand-written dictionaries on leaves have laid the groundwork for printed dictionaries and electronic ones in time. Today's computer technologies emerge as an important factor that increases the usability of the dictionary. According to this: Manuscript dictionaries, printed dictionaries, e-book dictionaries, online (on-line)

dictionaries, electronic dictionaries (dictionaries in the form of calculators, palm dictionaries, etc.) and portable (CD-ROM, DVD, etc.)) dictionaries have been developed. Unlike the general classifications, picture dictionary, school dictionary, learner dictionary, pocket dictionary, idioms dictionary, proverbs dictionary, slang dictionary, encyclopedic dictionary, historical dictionary, etymology dictionary, frequency dictionaries, search dictionary, abstract Turkish dictionary, dictionaries according to meaning, metaphors, dictionary of foreign words, dictionaries of false or misplaced items, noun dictionaries, text dictionaries, artist dictionaries, pronunciation dictionaries, reverse dictionaries, historical dictionaries, dialect dictionaries, term dictionaries, sign language dictionaries have been mentioned. Apart from the classical types of dictionaries, dictionaries such as normative dictionaries, descriptive dictionaries and statistical dictionaries are mentioned. Dictionaries that we can call postmodern dictionaries can also be added to these types of dictionaries. These are the emotion dictionaries and participant student dictionaries, which we mentioned above. Some classifications included main titles such as psychology, sociology and sign science dictionaries. In the study, e-dictionaries, which have become more common than printed dictionaries in recent years with the development of technology, were mentioned. Considering the typology studies done for these dictionaries so far, it is obvious that the concepts related to the dictionary types that may be introduced in the future should be examined in more detail. We think that by including “contrary dictionaries”, which is a type of dictionary not shown among the dictionary types (typologies), to our classification, we will make a contribution to the classification trials. We believe that these dictionaries should be included in future typology studies. “Paradigmatic dictionaries”, which Svensén evaluates under many subheadings in his classification, should be included in the general dictionary classifications. Because, a paradigmatic typology logic will enable the change and development of dictionary types to be articulated to typologies in a much more practical way.

